

SEZGI VA UNING TURLARI

E’zoza Sattorova Abdurazzaq qizi
Guliston davlat pedagogika instituti
Tillarni o’qitish fakulteti talabasi
Ilmiy raxbar: Mahbuba Berdiqulova
+998992280520

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20080115>

Annotatsiya: Sezgi — bu insonning tashqi muhit va ichki holatlarni sezgi a’zolari orqali qabul qilish jarayonidir. U bilishning dastlabki bosqichi bo’lib, atrof-muhitdagi predmet va hodisalarning alohida xususiyatlarini aks ettiradi. Sezgilari inson ongining shakllanishida muhim rol o’ynaydi va ular orqali biz rang, tovush, hid, ta’m va boshqa xususiyatlarni anglaymiz. Sezgilari bir necha turlarga bo’linadi: ko’rish, eshitish, hid bilish, ta’m bilish va teri sezgilari. Har bir sezgi turi ma’lum analizatorlar orqali amalga oshadi va insonning kundalik hayot faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so’zlar: sezgi, sezgi turlari, analizator, ko’rish sezgisi, eshitish sezgisi, hid bilish, ta’m bilish, teri sezgisi, bilish jarayoni, psixologiya

Sezgi insonning bilish faoliyatida eng muhim va dastlabki bosqichlardan biri hisoblanadi. Inson atrof-muhitni, undagi narsa va hodisalarni avvalo sezgi a’zolari orqali qabul qiladi. Sezgi orqali tashqi olamdagi predmetlarning alohida xususiyatlari — rang, tovush, hid, ta’m, harorat kabi belgilar ongimizda aks etadi. Shu bois sezgi bilish jarayonining poydevori sifatida qaraladi va keyingi murakkab psixik jarayonlar — idrok, tafakkur va xotiraning shakllanishiga asos bo’lib xizmat qiladi. Psixolog olimlar sezgi masalasiga alohida e’tibor qaratganlar. Masalan, **Vilgelm Vundt** sezgini ongning eng sodda, elementar tarkibiy qismi deb hisoblab, uni ilmiy psixologiyaning asosiy tadqiqot ob’ekti sifatida o’rgangan. Uning fikricha, inson ongidagi murakkab jarayonlar aynan oddiy sezgilardan tashkil topadi. Shuningdek, **Ivan Pavlov** sezgilarni fiziologik jihatdan tushuntirib, ularni bosh miya po’stlog’idagi analizatorlar faoliyati bilan bog’lagan. Pavlovga ko’ra, har bir sezgi tashqi ta’sirlarning nerv tizimi orqali qayta ishlanishi natijasida yuzaga keladi. Bundan tashqari, **Abu Ali ibn Sino** ham sezgilari haqida muhim fikrlar bildirgan. U sezgilarni tashqi va ichki sezgilarga ajratib, inson bilish jarayonida ularning o’rnini yuqori baholagan. Ibn Sinoning ta’kidlashicha, sezgilari orqali olingan ma’lumotlar keyinchalik aql yordamida qayta ishlanadi va haqiqiy bilimga aylanadi.

Zamonaviy psixologiyada ham sezgi insonning atrof-muhit bilan o’zaro aloqasini ta’minlovchi asosiy jarayon sifatida talqin etiladi. Sezgilari yordamida inson borliqni anglaydi, unga moslashadi va o’z faoliyatini tashkil etadi. Shu sababli sezgi va uning turlarini o’rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo’lib, ta’lim, tibbiyot va boshqa ko’plab sohalarda keng qo’llaniladi.

Sezgi inson psixikasining eng oddiy, lekin nihoyatda muhim jarayonlaridan biri bo’lib, u tashqi va ichki muhitdan kelayotgan ta’sirlarni bevosita aks ettiradi. Har qanday bilim aynan sezgilari orqali boshlanadi, chunki inson dastlab predmet va hodisalarning alohida belgilarini sezadi, keyinchalik esa ularni yaxlit holda idrok etadi. Shu jihatdan sezgi bilish jarayonining boshlang’ich bosqichi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Sezgilari odatda bir necha turlarga bo’linadi va ular inson organizmidagi turli analizatorlar faoliyati bilan bog’liq holda yuzaga keladi. Eng avvalo, ko’rish sezgisi muhim o’rin tutadi. Bu sezgi orqali inson ranglar, shakllar, masofa va harakatni ajrata oladi. Ko’rish sezgisi hayotimizda eng ko’p axborot beruvchi manba

hisoblanadi. Eshitish sezgisi esa tovushlar orqali atrof-muhit haqida ma’lumot beradi. Nutqni tushunish, musiqa va turli signallarni qabul qilish aynan shu sezgi bilan bog’liq.

Hid bilish sezgisi yordamida inson turli hidlarni ajrata oladi va bu ko’pincha xavfsizlikni ta’minlashda muhim rol o’ynaydi. Masalan, gaz hidi yoki buzilgan mahsulotni aniqlash shular jumlasidandir. Ta’min bilish sezgisi esa ovqatning sifatini baholashga yordam beradi va u insonning ehtiyojlari bilan bevosita bog’liqdir. Teri sezgilari (taktil sezgilar) orqali esa inson issiq-sovuqni, og’riqni, bosimni va teginishni his qiladi. Bu sezgilar organizmni tashqi ta’sirlardan himoya qilishda katta ahamiyatga ega. Shuningdek, ichki sezgilar ham mavjud bo’lib, ular organizmning ichki holatini aks ettiradi. Masalan, ochlik, chanqoqlik yoki og’riq hissi inson tanasidagi o’zgarishlar haqida signal beradi. Bunday sezgilar insonning o’z hayot faoliyatini muvozanatda saqlashiga yordam beradi.

Sezgilarining yana bir muhim xususiyati — ularning o’zaro bog’liqligidir. Ko’pincha bir nechta sezgi turlari birgalikda faoliyat yuritadi va bu esa atrof-muhitni yanada aniqroq anglash imkonini beradi. Masalan, biror predmetni ko’rish bilan birga uni ushlab ko’rish natijasida u haqda to’liqroq tasavvur hosil bo’ladi.

Xulosa qilib aytganda, sezgi insonning atrof-muhitni anglashida muhim o’rin tutadigan asosiy psixik jarayondir. U orqali inson borliqdagi narsa va hodisalarning eng muhim va zarur belgilarini qabul qiladi hamda ular asosida keyingi bilish jarayonlari shakllanadi. Sezgilar inson hayotida nafaqat axborot manbai, balki uning tashqi muhitga moslashuvi va faoliyatini boshqarishda ham muhim vosita hisoblanadi. Sezgilarining turli ko’rinishlari bir-biri bilan uzviy bog’liq holda ishlaydi va inson ongida yaxlit tasavvur hosil bo’lishiga xizmat qiladi. Aynan shu jihati bilan sezgi inson psixikasining ajralmas qismi sifatida namoyon bo’ladi. Uni chuqur o’rganish esa nafaqat nazariy bilimlarni boyitadi, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, sezgi va uning turlarini o’rganish insonning bilish imkoniyatlarini kengaytirish, uning faoliyatini samarali tashkil etish hamda turli sohalarda muvaffaqiyatga erishishda muhim omil bo’lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Karimova V.M. — *Psixologiya*. Toshkent: O’qituvchi, **2002**.
2. G’oziev E.G’. — *Umumiy psixologiya*. Toshkent, **1994**.
3. Davletshin M.G. — *Umumiy psixologiya asoslari*. Toshkent, **2005**.
4. Vundt V. — *Psixologiya asoslari* (tarjima asar), **1998**.
5. Pavlov I.P. — *Oliy nerv faoliyati haqida ma’ruzalar*, **1951**.
6. Abu Ali ibn Sino — *Tib qonunlari*, **1981** (o’zbek tilidagi nashr).